

İslam ve Hıristiyanlık Arasında İmparatorluklar

Sanjay Subrahmanyam, Çev. Özgür Umut Hoşafçı

İstanbul, Babil Kitap, 2022, 534 sayfa, ISBN: 978-605-7360-04-5.

Yakup ASLAN*

Erken modern dönem (yaklaşık olarak 1500-1800), büyük dönüşümleri bünyesinde barındıran bir zaman dilimi olarak tarihçilerin her daim ilgisini çekmiştir. Coğrafi keşifler, ticaretin küreselleşmesi, askerî faaliyetlerdeki yöntem ve tekniklerin yarattığı bürokratik devlet aygıtının tezahürleri veya imparatorlukların ilişkiler ağı, mezkûr çağı öne çıkaran unsurlardan sayılabilir. Bu mühim dönem ile ilgilenen Sanjay Subrahmanyam, kitabında erken modern dönem imparatorluklarına odaklanmaktadır. İmparatorlukları, imparatorluklar-arası bağlamda değerlendiren kitap, yazarın uzun yıllar boyunca İspanya, Portekiz, Habsburg, Babür, Osmanlı İmparatorlukları hakkında yaptığı çalışmalara dayanmaktadır. Eser, kapsamlı bir gözden geçirmeye tabi tutulmuş olanlar ile birlikte, son on yedi yıl içerisinde yazılmış toplamda on bir makaleden müteşekkil olup bu makaleler birbirleri ile bütünlük arz edecek ve bir anlatının dallarını oluşturacak şekilde bir araya getirilmiştir. Türkçe çeviri için sunuş yazısı kaleme alan Cemal Kafadar, Subrahmanyam'ın tarihçiliğine dikkat çekerek kitaptaki üç temayı öne çıkarır: imparatorlukları bağlantılı-karşılaştırmalı değerlendirme, imparatorlukların ardından ulus devletlerin ortaya çıkışını geçmişleri ile ilişkilendirme ve Ümit Burnu yolunun Akdeniz ticaretini çökerttiği argümanının sorgulanması (s. 12-14).

İlk bölüm kitabın genel teması olan imparatorluklar hakkında metodolojik bir tartışmadır. *Bağlantılı tarihler (connected histories)* tartışmasının tarih yazımındaki potansiyeli üzerinde durulmaktadır. Yazar kendi ifadesiyle “tek imparatorluk çerçevesinin deli gömleğinden kurtulmayı” önermektedir (s. 25). Yaygın olan tek bir imparatorluk uzmanı olmak yerine daha geniş bir imparatorluklar-arası bağlantılara

* Doktora Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara, yakupaslan92@gmail.com

yönelmeyi tavsiye etmektedir. Farklı coğrafi düzlemlerde kurulacak bağlantılar, imparatorluklara yeni yorumlar getirilmesine imkân tanyacaktır. Üstelik bağlantılı tarihler yöntemi farklı tarih yazım yöntemleriyle birlikte işlenebilir. Ancak yazar, imparatorlukların karşılaştırılabilir olduğunu zikrederken farklı özlere dikkat edilmesi gerektiğini de hatırlatır. Tek bir emperyal model varsayılmayacağı uyarısı yapar.

İkinci bölüm, Portekizlilerin Ümit Burnu'nu dolaşması ve Hindistan ticaretine erişimde yeni bir yol açmaları neticesinde Akdeniz ticaretinin çöktüğü iddialarını incelemektedir. Uzun süredir zikredilen bu iddiaya itiraz eden Subrahmanyam, yeni ticaret rotasının kara yolu ile Akdeniz'e ulaşan ticareti etkilemediğine, iki farklı rota üzerinden daha fazla ürünün Avrupa'ya taşındığına, böylece Avrupa'da fiyat düşüşleri görüldüğüne dikkat çeker. Subrahmanyam, Akdeniz'de 1500 civarında biber ve baharat arzındaki düşüşü ise Jean Aubin'in görüşlerine dayanarak Ümit Burnu'nun dolaşılmasında değil; Hicaz ve Yemen'deki sorunlarda görmektedir (s. 71). Hindistan'dan veya Güneydoğu Asya'dan Kızıldeniz limanlarına yapılan ticarete önemli bir sıkıntı görülmemektedir, zira Portekizliler bu ticareti engellemek hususunda yeterli imkânlarla sahip değillerdir (en azından 16. yüzyılın ilk yarısında). Sorun, Kızıldeniz limanlarından Akdeniz'e taşınması gereken ürünlerin Memlük idaresinin yaşadığı iç sorunlar, Bedevi saldırıları, şehirlerin ve kervanların yağmalanması gibi nedenlerden ötürü yerine getirilememesiydi (s. 72). Ayrıca Subrahmanyam, araştırmacıları, Portekizlilerin Akdeniz ticaretine büyük darbe indirdiğini yazan, dönemin İtalyan müelliflerinin ve günümüz tarihçilerinin mutlak görüşlerini gözden geçirmeye davet etmektedir.

Ümit Burnu rotasından önce Hindistan'da en aktif unsur olan İtalyanların erken modern dönemde değişen rolleri üçüncü bölümde ele alınmıştır. Korsikalı bir gemi ustası olan Silvestro de' Baccioni üzerinden işlenen bölüm İtalyanların erken modern dönemde Hindistan'daki misyonlarının değiştiğini ortaya koymaktadır. Zira Silvestro, bir Korsikalı olarak Hindistan'daki ikinci Portekiz valisi Afonso de Albuquerque hizmetinde gemi inşa eden bir İtalyan'dır. Artık ticari ilgilerini Akdeniz ve Atlantik'e kaydırmayı tercih eden İtalyanlar, Asya'da bireysel araçlar olarak varlıklarını sürdürmektedirler. Avrupalıların bünyesindeki aracı rolleri; asker, misyoner, tüccar olarak çeşitli biçimler alarak devam etmiştir.

Dördüncü bölüm Malakka, Güney Hindistan ve Güneydoğu Asya arasındaki karşılıklı ticari faaliyetlere odaklanmaktadır. Zaman olarak Portekiz'in Malakka'yı zaptından (1511) sonrası ele alınır. Yerli nüfus ile evlenen Portekizli *casado*'ların, Malakkalı Keling tüccarlarının, Güney Hindistan'ın Tamil ve Güceratlı tüccarlarının memnuniyetsizlikleri, beklentileri, birbirleri ve Portekiz idaresi ile ilişkileri incelenmektedir. Bu inceleme aslında bölgedeki canlı ve karışık ilişkiler ağını gösterir. Beklentiler, ortaklıklar, pazarlıklar, mektuplar sarmalında tüccarların başrol olduğu kolektif bir dünya tasvir edilmiştir.

Beşinci bölüm, imparatorluklar arasındaki geçişkenlik ile ilgilidir. Erken modern dönemde dünyanın önemli noktalarında hâkimiyet tesis eden İber Yarımadası'nın iki imparatorluğunun birbiri ile

benzerliklerini-farklılıklarını ve karşılıklı taklit süreçlerini irdelemektedir. İspanya ve Portekiz'in Amerika ve Güney Hindistan'daki yapılanmaları farklıydı; İspanya'nın kara yönelimli hedefleri ve Portekiz'in deniz sahasını kontrol etme niyetleri vardı. Üstelik Portekiz; Osmanlı, Babür ve Safevi gibi güçlü yerli idarelerin tehdidi ile karşı karşıya idi. Hatta aralarındaki farklılıkların ötesinde çıkar çatışmaları yaşamaları da söz konusu oluyordu. İspanyolların Manila'ya (bugün Filipinler'in bir şehri) egemen olma hamlesi, aslında Portekiz'in Güneydoğu Asya ve Hindistan ticaretine tehdit anlamına geliyordu. Birçok farklı özlere sahip olsalar ve çıkarları çatışsa da Subrahmanyam, 1580'deki ittifaktan çok önce, İspanya ve Portekiz'in birbiri üzerindeki tesirlerine odaklanır. İmparatorlukların kurumsal, politik ve ideolojik birikimlerinin daha sonrakilere aktarımı anlamına gelen *translatio imperii* kavramını kullanarak İspanyol ve Portekiz İmparatorluklarını birbirinden izole düşünmemek gerektiği vurgusu yapar. 1640'ta Portekiz Braganza Hanedanlığı'nın tesisinden sonra ortaya çıkan sorunları açıklamak için daha önceden aktarılmış ticari, kurumsal ve politik bağlara odaklanmak gerektiğine dikkat çeker (s. 190-192). Yazara göre bu bölüm tamamlanmamıştır, çünkü araştırmacıların yapacağı müstakbel çalışmalar, İspanyol ve Portekiz İmparatorluklarının bağlantılarının ölçüsünü ve sınırını belirleyecektir. Araştırmacılara tavsiyesi ise iki imparatorluğun birlikte değerlendirilmesidir.

Doğuda Burma'dan batıda Atlantik ve Fas'a kadar uzanan bir coğrafyada hüküm süren üç büyük imparatorluk altıncı bölümün merceğindedir. Yazar, 16. yüzyıl sonlarına, 1580-81 yıllarına odaklanmaktadır. 1580'de Habsburg imparatoru II. Philip, İspanyol ve Portekiz İmparatorluklarının üzerindeki kontrolü ile birlikte hem denizaşırı topraklarda hem de Avrupa'da söz sahibi olurken; Osmanlılar Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman saltanatlarında Müslüman dünyanın lideri konumuna yükselmişlerdir. Osmanlı'nın İslam dünyasındaki rakibi Babürlüler ise Ekber Şah ile Güney Asya'da parlamaktadır (s. 195-196). 17. yüzyılda da bu üç büyük imparatorluk için değişen pek bir şey olmamıştır (s. 200). 19. yüzyıldan yapılan anakronik yorumlar sebebiyle *geri kalmış* olarak betimlenen imparatorluklar için illa bir kopuştan söz edilecekse; Subrahmanyam bunun 1800 sonrasında aranabileceğini söylemektedir (s. 229). Yazar bu üç imparatorluğu bölgesel çeşitlilik, nüfus farklılıkları ve ekonomik değişim üzerinden mukayese ederek farklılıklarını ve ortak niteliklerini vurguladıktan sonra imparatorlukların deneyimlerinin daha sonraki egemen güçler (ulus devletler) tarafından taklit edildiğini iddia eder. Dolayısıyla bu bölümde "geri kalmışlık" retoriğine karşı küresel tarih yazımı örneği görmekteyiz.

Translatio imperii kavramı etrafında analiz edilen bir diğer bölüm olan yedinci bölümde yazar, İngilizlerin güneş batmayan imparatorluklarının temelinde İspanyol ve Portekiz modelinin olduğunu söylemektedir. İngiliz denizaşırı egemenliğinin önünde İspanyol ve Portekizlilerin erken modern dönemde çoktan Atlantik ve Asya'da ilerleme katetmiş olmaları gelmektedir. Papa'nın *yeni dünyayı* İspanya ve Portekiz arasında paylaşmış (s. 250-251) olmasına karşı büyük bir gayret göstermek zorundaydılar. Atlantik'teki gelişmeler (Meksika ve Peru'nun ele geçirilmesi ve yankıları) sebebiyle İngilizler için ilk olarak İspanyollar takip ve taklit edilmeliydi. Nitekim erken modern dönemde İngilizler, ideolojik ve iktisadi mücadelelerini İspanyollarla yapmışlardır. Asya'da Portekiz'i örnek alma

fikri 16. yüzyıl ortalarına kadar İngiliz yazarlarda mevcut olmamıştır (s. 268-269). Daha sonrasında (özellikle 18. yüzyılda) Portekiz’i model alma düşüncesi artmıştır. 16 ve 17. yüzyılda İngilizler, İberyalılara bakmaya ve onların yaptıklarından ve kazançlarından hem ilham almaya hem de çıkar sağlamaya gayret göstermişlerdir. Bu sömürge niyetli ilgi, onların denizaşırı memleketlere dönük faaliyetlerinde İberyalılar ile kurumsal, ideolojik pek çok benzerlik taşımalarına neden olmuştur. Yazar bu bölümde, İberyalılar ile İngilizler arasındaki ortaklıklara değinerek İber imparatorluklarının ideolojik tecrübelerinin İngilizlerce devralındığını öne sürmektedir.

Sekizinci bölüm, 16. yüzyıl müverrihlerinin eserlerine ilgi duyanlar için ilgi çekicidir. Subrahmanyam, 16. yüzyılda, günümüzde yapıldığı gibi amaçlanmıyor olsa da “*yeni bir dünya tarihi yazımı*” fikrinin oluştuğunu iddia etmektedir (s. 296-297). Farklı coğrafyalardan birçok müverrihi inceleyerek geçmişini nasıl temsil ettikleri hakkında çıkarımlarda bulunmaktadır. Gelibolulu Mustafa Ali, Meksikalı çağdaşı Chimalpahin, Reşidüddin Fazlullah-ı Hemedanî, Ebu’l Fazl Allami gibi isimlerin geniş kaynak bilgileri ve dünya tasavvurları ile 16. yüzyılda, Avrupa ile sınırlı olmayan küresel bir tarih anlayışı yarattıklarını öne sürmektedir (s. 310). Bu *yeni dünya tarihi* yönteminin, geçmişteki tarih eserlerinden biçim ve içerik olarak farklılaştığına dikkat çekmektedir. Üstelik erken modern dönem yazarları da eserlerini tek bir bakış açısıyla yazmamışlardır (s. 337). Dünya tarihi yazma arzusunun dünyanın her yerinde neşet ettiği ancak farklı tarih yazım geleneklerinin dünya tarihi yazımına farklı şekillerde yanıt verdiği ise sözün özüdür. Dolayısıyla yazara göre, Müslümanların ve daha geniş çerçevede Doğu’nun dış dünyayla yeteri kadar ilgilenmediğine dair (s. 326) klişe argümanlar son bulmalıdır.

Bir sonraki bölüm, pek çok örneğini bildiğimiz acâibü’l-mahlûkat anlatılarının yerini erken modern dönemde okuyucuyu ikna etmek zorunda hisseden seyyahların daha *gerçekçi* unsurlarla donatılmış anlatılarının aldığı hakkındadır. Zamanın etkisine değinilse de acâibü’l-mahlûkat anlatılarının varlıklarını korudukları bu bölümde açıkça ortaya konulmuştur. Örnekler Fars-İslam coğrafyasından ve İberya’dan seçilmiştir. Subrahmanyam; mekânsal, zamansal ve kültürel boyutuyla acâibü’l-mahlûkat anlatılarını irdelemektedir (s. 346-347). Mekânsal olarak, bu anlatıların belirli coğrafyalarda veya belirli coğrafyalar için yaratılmasının o coğrafyaların egzotik karakterlerinin öne çıkması sebebiyle daha muhtemel olduğu ifade edilir. Hindistan ve daha genel olarak Güney Asya sahası bu anlamda öne çıkmaktadır. Zamansal olarak, Portekizce örneklerin acâibü’l-mahlûkat anlatılarında eskatolojik çerçeveye sahip olduğu ancak Hint coğrafyasındaki yazarlarda bu çerçevenin ekseriyetle görülmediği zikrolunmaktadır. Son olarak acâibü’l-mahlûkat anlatılarının bir kültürle sınırlanmadığı, hatta kültürler arasında aktarılmış öğelere sahip olabildikleri ifade edilmektedir.

Onuncu bölüm, entelektüel tarih yazımları hakkında bir incelemedir. Bölüm, iki kısma ayrılmıştır. İlk kısımda yazar, yakın dönemin entelektüel tarih yazımı eğilimlerini eksiklikleri ve zayıflıkları ile birlikte değerlendirir. İkinci kısım ise erken modern dönemden küresel entelektüel tarih örnekleri ile bezelidir. Makalenin nihayetinde yazar, küresel entelektüel tarih yazımına dair önerilerini ve ulaştığı sonuçları dile getirmiştir.

Kitabın son bölümü ise Asya'nın "ne olduğu" veya "ne ifade ettiği" hakkında bir tartışmadır. Yazar, erken modern çağlarda tutarlı ve tek bir Asya fikrinin olmadığını, birden çok Asya'nın varlığını farklı coğrafyalardaki entelektüellerin sınırları aşan bağlarını delil göstererek öne sürer. Dolayısıyla Asya'yı veya bir başka yeri anlamının yolunun "*karmaşık geçmişleri ile gerçek insan topluluklarının yaşadığı dağınık coğrafyalar olarak düşünmek*"ten (s. 460) geçtiğini belirtir.

Subrahmanyam, kitabın genelinde imparatorluklar, insanlar ve kültürler arasındaki bağlantılara dikkat çekmektedir. Onun bir karşılaştırma yöntemi olarak *bağlantılı tarihleri (connected histories)* kullanması, erken modern dönem imparatorluklarının coğrafi ve siyasi sınırlarını aşmamızda yardımcı bir araç olması sebebiyle yararlıdır. Asya'dan Anadolu'ya, Avrupa'dan Güney Amerika'ya genişleyen erken modern dönem evrenini ve insanını anlamak için bağlantılı tarihler yöntemi, önemli potansiyele sahiptir. Subrahmanyam erken modern dönemin global resmini, zengin kaynak bilgisi ve metodolojik yetkinliği ile çizmeyi başarmıştır. Kitap, tek bir imparatorluğun bir özelliği veya birkaç özelliği ile ilgilenmek yerine imparatorluklar-arası bağlantılara odaklanmaya bir davettir.